

UVOD V FILOZOFIJO SĀṂKHYE*

RAMMURTI S. MISHRA

Filozofski sistem sām̐khye

Tako kot je matematika temelj fizikalnih znanosti, tako je tudi *sām̐khye* temelj metafizičnih znanosti. Je osrednja osnova vseh filozofij, zahodnih in vzhodnih. Pri analizi svetovnih filozofij najdemo elemente *sām̐khye* v eni ali drugi obliki.

Sām̐khye pomeni matematično vednost, ki ne pozna izjem in je nezmotljiva. Od vseh znanosti je matematika edina, ki daje pozitivne odgovore. Odgovori pri drugih znanostih niso pozitivni, temveč možni. Sistem *sām̐khye* se tako imenuje, ker se do resnice ne dokoplje s spekulacijo, pač pa z matematično kalkulacijo in skrbnim premislekom o sebstvu, *Puruṣi*, najvišji zavesti in najvišji naravi, *prakṛti*. *Sām̐khye* pomeni vednost: *sām* pomeni popolno, natančno in pozitivno, *khye* pa vednost. Zato se ta šola imenuje filozofski sistem *sām̐khye*. Je temelj jogijske psihologije.

Kaj je vzrok trpljenja?

Ljudje trpijo, ker ne razumejo natančnega razmerja med sebstvom in ne-sebstvom, zavestjo in nezavedno materijo ter med zavestnim noumenonom, *Puruṣo*, in nezavednim noumenonom, *prakṛti*. Ko človek to razmerje dojame in jasno spozna naravo zavestnega noumenona, *Puruṣe*, se osvobodi trpljenja in doseže svojo resnično naravo. Tehnični naziv za to vednost je *prakṛti – Puruṣa – anyatā-khyāti* (natančno znanje in razmerje med zavestnim in nezavednim noumenonom).

V vsakodnevnem življenju trpimo, ker ne razumemo pravih razmerij v

* Prevedeno iz knjige: Rammurti S. Mishra, *The Textbook of Yoga Psychology*, The Julian Press, New York, 1971, 3–23.

družini ali v prijateljskem krogu ali v okolju, kjer delamo. Če bi razumeli svoje resnično razmerje do okolja, ne bi trpeli. Nerazumevanje je vzrok trpljenja.

Smeri filozofije sāṃkhya

Sistem *sāṃkhya* sodi med najstarejše filozofske sisteme. Natančen čas njegovega nastanka sega še v človekovo predzgodovinsko obdobje. Načela *sāṃkhya* je najti v *Vedah* in *Upaniśadah*. Na njeno starodavnost lahko sklepamo iz dejstva, da sistem *sāṃkhya* prežema vso književnost stare Indije. Sistem *sāṃkhya* je delo velikega jogina Kapile, čigar učenost blesti kot sonce. Njegovo poreklo in obdobje delovanja nista znani.

Sistem *sāṃkhya* je sestavljen iz štirih delov:

1) sistem *sāṃkhya* v *Vedah* in *Upaniśadah*. Ta sistem je identičen z *vedānto*. Dopusča monoteizem v relativnosti in monizem onkraj relativnosti. To je Kapilova *sāṃkhya*;

2) sistem *sāṃkhya* v *Mahābhārati*, *Gīti* in v *Purāṇah*. V tem obdobju je obstajalo relativno razločevanje med *prakṛti* in *Puruṣo*. *Puruṣa*, petindvajseto načelo, je subjekt vednosti, *prakṛti* s svojimi štiriindvajsetimi načeli pa objekt vednosti. Ko se dokopljemo do prave narave *prakṛti* in *Puruṣe*, dosežemo končno odrešenje. V tem obdobju *sāṃkhya* so duše mnogoštevilne in se med seboj razlikujejo vse dotlej, dokler jih z naravo veže nevednost. Ko pa spoznajo, da je njihov inherentni značaj drugačen od narave, se vrnejo k šestindvajsetemu načelu, ki je *Īśvara* (Bog). Ta epska filozofija je teistična. Kozmične sile, *guṇe*, izvirajo iz sebstva, kot nastaja mreža iz pajka. *Prakṛti* deluje pod zanesljivim nadzorom sebstva. Inteligenca, *mahat*, samozavedanje, *ahaṃkāra*, in duhovna zavest, *manas*, so mikrokozmične in makrokozmične funkcije najvišjega duha. Tako Āsuri kakor tudi Pañcha Śikha, ki sta med največjimi predstavniki filozofije *sāṃkhya*, zastopata teistično *sāṃkhya* in utemeljujeta suverenost *Brahmana*. Razlika med dušami in *Brahmanom* je razlika v relativnosti;

3) sistem *sāṃkhya* v budističnem obdobju. Zaradi vpliva budizma je ta sistem *sāṃkhya* izrecno ateističen. *Īśvara* Kṛṣṇa, ki je napisal znamenito *Sāṃkhya Kāriko*, je med največjimi predstavniki filozofije *sāṃkhya* v tem obdobju. Budizem je izpodbijal resničnost sebstva. *Sāṃkhya* je izziv sprejela in je resničnost sebstva utemeljevala izključno na logičnih osnovah. Ko se je *sāṃkhya* razvila na čisto logičnih temeljih, je morala priznati, da ni dokaza za bivanje *īśvare*.

4) Sistem *sāṃkhya* v obdobju Vijñāna Bhikṣuja, ki je bil eden največjih predstavnikov filozofije *sāṃkhya* v šestnajstem stoletju. Tudi on je zagovarjal teistično *sāṃkhya*.

Metafizika sām̐khye

Filozofski sistem *sām̐khye* se deli na dva poglavitna razreda: nedualističnega in dualističnega. Nedualistična *sām̐khye* je enaka *vedānti*. Tu se ukvarjamo z dualistično *sām̐khyo*. S svojim logičnim, kozmološkim in filozofskim raziskovanjem se *sām̐khye* dokoplje do dualizma med *prakṛti* in *Puruṣo*.

Z akcijo in interakcijo teh dveh elementov nastane empirični svet. Vse nežive manifestacije se na koncu razkrojijo v *prakṛti*. Vsi zavestni elementi se na koncu razkrojijo v *Puruṣo*. *Prakṛti* je ena sama in nezavedna. Izkustveni *Puruṣe* so številni in zavestni.

Dualistična *sām̐khye* dopušča, da je eksistenca zunanjega sveta neodvisna od individualnega duha. S tega vidika je realistična. Vendar njen realizem dopušča le dvoje poslednjih realnosti – *prakṛti* in *Puruṣo*. Zato je njena filozofija dualistični realizem. Vse je lahko ustvarjeno iz atomov razen inteligence, duha in ega. Te strukture morajo biti iz elementa, subtilnejšega od atomov. Ta element je *prakṛti*. *Prakṛti* je temeljno načelo vseh brez zavestnih delcev, vključno z atomi in atomskimi delci. *Puruṣa* je temeljni princip vseh zavestnih elementov. Tako se moderna *sām̐khye* dokoplje do sklepa o dualizmu.

Tretji poglavitni veji *sām̐khye*, ki se pojavi kot rezultat kombinacije dualizma in ne-dualizma, pravimo teistična filozofija *sām̐khye*. Ta je enaka filozofiji joge.

Elementi sām̐khye

V skladu z dualističnim sistemom *sām̐khye* obstaja petindvajset metafizičnih elementov. Ko jih človek spozna, se osvobodi. V filozofiji vzročnosti, vzroka in učinka se teh petindvajset elementov deli na štiri razrede:

1) element, ki je samo vzrok, nepovzročeni vzrok. Tak element je en sam, *prakṛti*, nezavedni noumenon, najvišja narava. *Prakṛti* je tisti element, ki je vzrok celotnega univerzuma, ne more pa biti učinek;

2) elementi, ki so vzrok in učinek. Ta razred vsebuje sedem elementov, ki so hkrati vzrok in učinek: *mahat*, *ahaṅkāra* in petero *tanmāter*. Kozmična inteligenca, *mahat*, je hkrati učinek *prakṛti* in vzrok kozmičnega ega, *ahaṅkāre*. Kozmični ego, ki je sam učinek kozmične inteligence, je tudi vzrok petih *tanmāter*. Petero *tanmāter* je hkrati učinek ega in vzrok petih grobih elementov. Tako je teh sedem elementov tako vzrok kakor tudi učinek;

3) elementi, ki so samo učinek in niso vzrok ničemur. Obstaja šestnajst takih elementov: pet organov percepcije, pet organov delovanja, pet grobih elementov, *mahābhūte*, in en *manas*;

4) element, ki ni niti vzrok niti učinek. Mehanizem vzroka in učinka na ta element nima nikakršnega vpliva. Obstaja en sam takšen element – *Puruṣa*.

Končna ocena elementov *sāṃkhya* je:

<i>prakṛti</i>	1	samo vzrok
<i>prakṛti – vikṛti</i>	7	vzrok in učinek
<i>vikṛti</i>	16	samo učinek
<i>Puruṣa</i>	1	niti vzrok niti učinek
skupno	25	

Sprememba materije v energijo

Sāṃkhya yoga dopušča teorije evolucije in involucije in meni, da skupna energija univerzuma ostaja vseskozi enaka. Svet ves čas napreduje prek evolucije in involucije. Vzroki in učinki so v bistvu samo bolj ali manj razvite oblike iste poslednje energije. Vsota učinkov v potencialni obliki obstaja v vsoti vzrokov. V procesu evolucije in involucije pride do spremembe materije v energijo in obratno. Ta sprememba materije v energijo in energije v materijo privede do sprememb v razvrstitvi, namestitvi in razporeditvi.

Sprememba materije v energijo sproža manifestacijo latentnih moči kozmičnih sil, *guṇ*, ne da bi ob tem nastalo kaj novega. Materija je zakladnica silne energije. Če bi materiji vzeli vso energijo, ne bi bilo nikakršne materije več.

V moderni znanosti je pojem materije doživel pravo revolucijo. Materija je bila zreducirana na matematični izmislek, žarčenje iz nekega središča. Materija ni substanca. Je sosledje dogodkov. Tako moderno pojmovanje materije je vzporedno pojmovanju filozofije *sāṃkhya yoge*.

Po filozofiji *sāṃkhya yoge* je materija energetsko stanje. Delec materije je nosilec energije. V njem je energija skrbno zavarovana pred eksplozijo, kot so atomske bombe zaščitene pred naključno eksplozijo. Sleherni atom materije je kot atomska bomba, ki vsebuje ogromno količino energije. Delci materije so kot varna skladišča energije.

Materija je oblika energije; sicer ne bi mogla preprečiti eksplozije ustvarjalne energije. Energija miruje v obliki materije. Kadar se energija manifestira prek svojega vzroka, ki je materija, se materija spremeni v energijo, ki je učinek. Za to, da se potencialna energija vzroka materije manifestira v učinku, aktivnosti in energiji, pa so potrebni določeni pogoji.

Spremljevalne okoliščine so samo pomožni vzroki

Nastop določenega učinka je samo njegov prehod iz potencialnosti v aktualnost, tako kot kal in drevo nastaneta iz semena. Spremljevalne okoliščine, zemlja, letni čas, voda itd., so pomožni vzroki. Pomožni vzrok je nekakšna mehanična instrumentacija, ki pomaga tej preobrazbi. Čeprav je potencialna energija uskladiščena v masi vode, je za to, da ta energija preide iz stanja vzroka v stanje učinka, včasih potrebno še nekaj drugega. Učinek ne more nastopiti brez spremljevalnih okoliščin.

Po filozofiji *sāṁkhya yoge* se vsota materialnih vzrokov kaže v vsoti učinkov. Ko se okoliščine, ki povzročajo učinke, pridružijo vsoti materialnih okoliščin v dani masi materije, je s tem dan dražljaj, ki odstrani zaporo in podre razmeroma trdno ravnotežje mase materije v stanju inercije. Tako ta zagon sprosti energijo, uskladiščeno v masi materije.

Ko elektrikar pri blokadi električnega toka odpravi upor, elektrika steče po žici. Tako je tudi takrat, ko učinkujoči ali instrumentalni vzroki odpravijo zapreke v katerikoli masi materije. Energija iz te mase odteče in izoblikuje drugačno namestitev ali razporeditev.

Tako je na primer energija, ki razporedi semenske delce tako, da oblikujejo seme, v semenu zavrta. Ko je z učinkujočimi in dodatnimi vzroki ta prepreka premagana, energija po naravni poti spremeni smer in razporedi atome in molekule za kaljenje. Ko so odstranjene prepreke iz prvobitnega nezavednega noumenona, *prakṛti*, ki ga vodi zavestni noumenon, *Puruṣa*, entitete, ki so v stanju *prakṛti* v ravnovesju, zapustijo stanje zavrtosti in se razvijejo v inteligenco, *mahat*.

Izoblikovanje novih razporeditev

Katerakoli razporeditev atomov, ki oblikuje določeno stvar, lahko svojo obliko spremeni samo, če neki drug učinkujoči vzrok premaga notranjo zaporo, ki jo povzroča sedanja razporeditev. Ta teorija *sāṁkhya yoge* nas spominja na zakon vztrajnosti v moderni fiziki. Vse sestavljene stvari se izoblikujejo z razporeditvijo atomov različnih elementov. Razlika ni le v atomih, ampak tudi v njihovi razporeditvi. Na primer, ogljikov hidrat in sladkor imata isto vrsto atomov, razlikujeta pa se po njihovi razporeditvi. Tako oblikujeta dvojce različnih stvari ali razporeditev.

Skupina ima svojo notranjo povezanost, ki predstavlja zaporo proti vsakršni spremembi. Povezanost ohranja skupino v ravnotežju. Notranje povezanosti in kohezije ni mogoče enostavno porušiti brez temeljite kemične, bio-

kemične, biološke ali nuklearne akcije in reakcije. Cepitev in zlitje atomov sta edinstvena naravna procesa.

Kot vse stvari na svetu, tako tudi povezanost in kohezija, ki delujeta kot zapori, obstajata v neskončnih smereh. Atomska energija navadno odteka v tisto smer, kjer je zapora povezanosti in kohezije odstranjena, in tam oblikuje ustrezen objekt. Evolucija v normalnem poteku dogodkov sledi določenemu zakonu, ki ga ni mogoče premagati brez jogijske sposobnosti.

Atomi in tanmātre nenehno vibrirajo in se spreminjajo

Do sprememb prihaja povsod, od najnižje do najvišje ravni. Atomi in *tanmātre* nenehno vibrirajo in se spreminjajo v vsakem objektu. Univerzum je v vsakem trenutku podvržen *tanmātričnemu* spreminjanju. Razporeditev atomov in *tanmāter* je iz trenutka v trenutek drugačna.

Vrč vode je posebna razporeditev določenih delcev, ki vsak trenutek spreminjajo svoj položaj in posledično tudi kvaliteto, čeprav takšne kvalitativne spremembe niso zlahka opazne. Če vodo segrejemo do vrelišča, se spremeni v paro. Če jo ohladimo do ledišča, se spremeni v led. Kvalitativne spremembe v led, vodo in paro dovolj opravičujejo različna imena za tri različna stanja iste snovi.

Teorija sathkārya-vāde je, da je učinek skrit v vzroku

Na tej stopnji uvajamo nov izraz *sathkārya-vāda*, ki je eden od temeljev filozofije *sāṃkhya yoge*. Po *sathkārya-vādi* je vzrok tista entiteta, v kateri učinek obstaja v latentni obliki. *Sāṃkhya yoga* meni, da ne more nastati nekaj, kar poprej ne bi potencialno obstajalo v svojem materialnem vzroku. Povzročitev pomeni nastop neke kvalitete, do katere pride zaradi določenih premen atomske in molekularne razporeditve vzrokov. Te kvalitete so bile ohranjene v potencialni obliki. Povzročitev učinka ni novo stvarjenje, ampak notranja sprememba razporeditve atomov v vzroku. Tako torej obstaja učinek v svojem materialnem vzroku v potencialni obliki. Nastop učinka pa preprečuje zapora. Ko je zapora odstranjena, spremenjena razporeditev atomov ustvari novo namestitve ali razvrstitve, ki ji pravimo učinek. Ta nauk se imenuje *sathkārya-vāda* (*sat*, bivanje + *kārya*, učinek), kar pomeni obstoj učinka v materialnem vzroku še pred začetkom delovanja, ki povzroča učinek.

Teorija *sathkārya-vāda* je osnovana na naslednjih temeljih:

1) *Asat-akāraṇāt*. To, kar ne obstaja, ne more povzročiti nikakršne aktivnosti ali proizvoda. Če potencialnost učinka dejansko ne bi obstajala v samem materialnem vzroku, še takšen napor s strani kateregakoli dejavnika ne bi mogel privedi do učinka. Nečesa, kar ne obstaja, ni mogoče napraviti za obstoječe.

2) *Upadāna grahaṇāt*. Med materialnim vzrokom in njegovim učinkom je neko nespremenljivo razmerje. Proizvod se ne razlikuje od snovi, iz katere sestoji.

3) *Sarva sambhava bhavāt*. Iz česar koli ne more nastati karkoli. Učinek potencialno že poprej obstaja v materialnem vzroku, preden dejansko začne eksistirati.

4) *Śaktasya śāhya kāraṇāt*. Učinkovitost vzroka je enaka učinku. Močan vzrok, ki proizvaja moč, lahko ustvari zaželeni objekt. Kakovost in lastnost učinka ustrezata kakovosti in lastnosti vzroka.

5) *Kāraṇa bhavātca satkāryam*. Notranjo naravo učinka tvori narava vzroka. Učinek se ne razlikuje bistveno od materialnega vzroka, temveč mu je potencialno enak. Vzročno razmerje ne more obstajati med objektoma, ki se med seboj bistveno razlikujeta.

Vzrok je implicitno stanje neke substance, učinek pa eksplicitno stanje iste substance. Zlat prstan se bistveno ne razlikuje od zlata, iz katerega je narejen. Kip je enak svojemu materialnemu vzroku, kamnu, le da ima novo obliko. Teža kipa je ista kot teža kamna, iz katerega je izklesan. Na osnovi teh logičnih ugotovitev *sāṃkhya* sklepa, da učinek potencialno obstaja v materialnem vzroku že pred svojim nastopom. To je smisel *satkārya-vāde*.

Navajamo še nekaj psiholoških aplikacij tega nauka:

1) Vednost je inherentna narava sebstva. Vednost se razodeva preko vzročnega razmerja.

2) Vsaka duša je potencialno *Brahman*.

3) *Nirvāṇa* je inherentna narava duše.

4) Celotna energija univerzuma ostaja konstantna. Nobena energija ni ustvarjena in nobena izničena. Obstaja samo sprememba energije v materijo in obratno.

5) *Satkārya-vāda* predstavlja psihološki in filozofski cilj razodetja *Brahmana* s premagovanjem notranjih in zunanjih zapor.

Sāṃkhya meni, da se substance, *dharme*, nenehno spreminjajo. Meni, da te predstavljajo le pogoj za trajne realnosti, atome in *tanmātre*. Okoliščine in razvrstitev realnosti se nenehno spreminjajo, same realnosti pa so nespremen-

ljive. Vendar pa z vidika potencialnosti učinek že poprej obstaja v svojem materialnem vzroku. Zato se imenuje *satkārya-vāda*.

S stališča dejanskosti učinka pa le-ta ne obstaja v svojem materialnem vzroku. Potencialnost mize obstaja v lesu, miza kot miza pa ne obstaja v lesu. Sicer ne bi potrebovali mizarja, da jo naredi, saj med stanjem vzroka in učinka ne bi bilo naikakršne razlike. Zato je z vidika dejanskosti učinka le-ta *asatkārya-vāda*, kar pomeni, da učinek ne obstaja v vzroku kot dejanskost. Njegov začetek je v njegovem proizvajanju ali preobrazbi.

Satkārya-vāda ima dve različni obliki: 1) *pariṇāma-vāda*, preobrazba, 2) *vivarta vāda*, dozdevna preobrazba.

Nazor *sāṃkhya yoge*, da se vzrok nenehno spreminja v učinek, se strokovno imenuje imenuje *pariṇāma vāda*. Izdelava vrča iz gline ali skute iz mleka sta primera *pariṇāma vāde*.

Če kdo vidi vrv kot kačo, to še ne pomeni, da se je vrv spremenila v kačo. Vrv je samo videti kot kača. Nazor, da vzrok vseskozi ostaja isti in da stvari, ki jih imamo za učinke, niso nič drugega kot dozdevne nadgradnje videza imena in oblike, se v strokovnem jeziku imenuje *vivarta vāda*. *Brahman*, poslednji vzrok univerzuma, se v resnici ne spremeni v svet. Ves čas ostaja isti. Vendar pa človek zaradi svoje nevednosti namesto *brahmana* zaznava mnogoterost univerzuma. To je nazor nedualistične *sāṃkhyye* in *vedānte*. Ta nazor se imenuje tudi *satkāraṇa vāda*, kar pomeni, da je eksistenca vzroka resnična, njegova preobrazba v učinek pa navidezna in neresnična.

Asatkārya vāda je nauk, ki se ukvarja z začetkom dejanskih učinkov. *Asatkārya vāda* razlaga svet relativnosti. *Satkārya vāda* se ukvarja s potencialnostjo učinka v njegovem vzroku. *Satkārya vāda* vzpostavlja potencialno istovetnost relativnosti z absolutnim. *Satkāraṇa vāda* se ukvarja samo z vzrokom, *Brahmanom*. *Satkāraṇa vāda* vzpostavlja absolutnost absolutnega in razkraja mnogoterost univerzuma v *Brahmana*.

Realizem in idealizem sāṃkhyye

V skladu s filozofijo *sāṃkhya yoge* sta realizem in idealizem neustrezni imeni, če ju razumemo kot nasprotji. Akcija prinese enako mero reakcije. To je naravni zakon. Idealizem in realizem, subjekt in objekt sta dva vidika ene same poslednje realnosti. Ta sistem predstavlja realizem in idealizem v relativnosti, na področju poslednje realnosti pa ju presega.

Glede na število elementov se šole *sāṃkhyye* delijo na tri razrede:

- 1) šole *sāṃkhyye*, ki vztrajajo pri 24 temeljnih elementih;
- 2) šole *sāṃkhyye*, ki vztrajajo pri 25 temeljnih elementih;

3) šole *sāṁkhye*, ki vztrajajo pri 26 temeljnih elementih.

Pri naštevanju štiriindvajsetih temeljnih elementov imamo *Purušo* in *prakṛti* za en sam element zato, ker sta oba noumenon. V svetu relativnosti ne moremo razlikovati med *Purušo* in *prakṛti*. Razlikovanje med njima je možno šele takrat, ko je človek osvobojen. Toda tedaj se celotni svet relativnosti razkroji v noumenon *Puruše* in *prakṛti*. Osvobojena duša se upošteva skupaj z *Brahmanom*.

Caraka, poglavitna šola, ki je gojila ta nazor, razvršča *Purušo* v tri razrede:

- 1) *ekadhātu Puruša*, zavest, Eno brez drugega. *Puruša* in *prakṛti* sta preoblikovana v eno samo načelo, ki je noumenon, *avyakta, Brahman*;
- 2) *śaddhātu Puruša*, zavest s šestimi elementi – pet čutnih organov in duh;
- 3) štiriindvajset elementov: pet čutnih organov, pet organov delovanja, pet čutnih objektov in osemkratna *prakṛti*. *Puruša* in *prakṛti* se obravnavata kot eno.

V modernih šolah *sāṁkhye* in *Suśrute* se pri naštevanju petindvajsetih kategorij *Puruša* in *prakṛti* obravnavata ločeno.

Pri naštevanju šestindvajsetih kategorij se individualne duše štejejo, kakor da bi v svetu relativnosti obstajale ločeno od kozmične duše.

Te tri delitve v glavnem temeljijo na analizi zavesti. Zavest, kot čista zavest, je Eno brez drugega, s praktičnega vidika pa se uvajajo ti trije razredi zavesti.

Prakṛti, prvobitna energija

Poglejmo, kako pride *sāṁkhya* do sklepa, da je *prakṛti* temeljni vzrok materialnega univerzuma. *Prakṛti* je večni vir neizčrpane energije. Materija in energija relativnega univerzuma se nenehno spreminjata z vzajemnim odnosom vzroka in učinka, kot seme in drevo. Sončni sistemi in zvezdno vesolje lahko nastanejo in propadejo; živa in neživa bitja lahko pridejo in odidejo; pekel in nebesa se lahko pojavijo in izginejo; *prakṛti* pa ostaja temeljna bit za vsemi njimi.

Vsi pojavi, od materije do duha, so samo razvije virov *prakṛti*. Ker je vsak učinek latentno navzoč v svojem vzroku in ker je vsak vzrok sam že učinek svojega prejšnjega vzroka, je *prakṛti* edini nepovzročeni vzrok. Če bi dopustili vzrok *prakṛti* in zatem še vzrok tega vzroka, bi to lahko počeli *ad infinitum*. Po načelu vzroka in učinka v svetu relativnosti sklepamo, da je *prakṛti* onkraj relativnega sveta in da tvori poslednji temelj celotnega izkustvenega sveta.

Sāṃkhya nudi naslednje dokaze za obstoj *prakṛti*:

1) *Bhedanam parimāṇāt*. Vsi objekti in posamezne stvari v univerzumu, od atoma do sonca, so glede na velikost omejeni. Karkoli je omejeno, je odvisno od nečesa drugega. Zato nič končnega ne more biti vzrok univerzuma. Obstajati mora neki neomejen in neodvisen vzrok.

2) *Samanvayāt*. Vse objekte in subjekte v univerzumu družijo določene prevladujoče značilnosti, kar kaže na skupni vzrok, iz katerega izhajajo, tako kot otroci, ki imajo nekatere skupne značilnosti, nakazujejo skupne starše. *Sāṃkhya* dopušča, da so vsi elementi razmeroma distinktni eden od drugega. Ne verjame, da so različni elementi bistveno in popolnoma distinktni eden od drugega. Vsi objekti imajo protonsko silo, *sattvaguṇo*, elektronsko silo, *rajoguṇo*, in nevtronsko silo, *tamoguṇo*. Torej mora obstajati tudi temeljna narava, ki vključuje vse te oblike v stanju ravnovesja. Ta absolutna in poslednja oblika vseh razvojnih stopenj in elementov je *prakṛti*, najvišja narava.

3) *Śaktitah pravrittesheha*. Vsak učinek ima vzrok glede na svojo potencialnost. Obstaja aktivno načelo, ki se razodeva skozi vse stopnje razvoja stvari. Evolucija in razvoj sta odvisna od potencialnosti nekega aktivnega načela, ki je večje kot njegovi proizvodi, je imanentno in svoje proizvode presega.

4) *Kāraṇa-kārya-vibhāgāt*. V relativnem svetu se učinek razlikuje od vzroka. Torej ne moremo reči, da je končni in pogojeni svet svoj lastni vzrok. V bistvu noben učinek ne more nastopiti brez vzroka. Vsi učinki relativnosti imajo svoj vzrok. Ta temeljni vzrok vseh elementov je *prakṛti*.

5) *Abibhagāt-vaiśvarūpyasya*. Učinek se porodi iz svojega vzroka in se ob razkroju razblini v svojem vzroku. Obstaja očitna enovitost univerzuma. Ta enovitost kaže na en sam vzrok. Poslednje počelo, iz katerega se na začetku evolucije pojavijo relativni vzroki ter učinki in v katero ob involuciji izginejo, se imenuje *prakṛti*. To počelo je neskončno, neodvisno, vseprisotno in vsemogočno. Ta temeljna sila se nikoli ne manifestira. Je torej noumenon, *avyakta*. *Sāṃkhya* zagovarja kontinuiteto sveta od najnižjega do najvišjega. Razvojne stopnje se razvijajo in razpadajo v nekem matematičnem, določnem redu. Relativni svet je *pariṇāma*, preobrazba, ki je temeljni vzrok objektivnega univerzuma. *Sāṃkhya* opredeljuje *prakṛti* kot neomejen, nepogojen, vseprežemajoč in poslednji vzrok izkustvenega univerzuma. To je večna in nediferencirana vzročna matrika univerzuma.

Univerzum je preobrazba narave, *prakṛti*, ki je njegov bistveni vzrok. Stvar ne more nastati iz nič. Vzrok mora vsebovati vsaj toliko realnosti kot učinek. Poslednja realnost mora vsebovati več energije kot pa znaša celotna energija manifestnega univerzuma. Ničesar ni mogoče odkriti, kar ne bi bilo že prisotno v naravi.

Prakṛti se imenuje vsebnik vsega, *pradhāna*, ker je v njem vsebovan univer-

zum. Imenuje se *Brahman*, ker raste v obliki univerzuma. Imenuje se *māyā*, ker meri in omejuje vse stvari.

Razlika med noumenonom in fenomenom

Fenomeni so proizvodi, ki imajo vzrok; *prakṛti* je nepovzročena. Proizvodi niso večni; *prakṛti* je večna. Proizvodi so končni; *prakṛti* je neskončna. Vsak proizvod je omejen v času in prostoru; *prakṛti* je onstran časa in prostora. Proizvodi so gibajoči se gibalci; *prakṛti* je negibni gibalec. Proizvodi so podvrženi kemičnim, biokemičnim in biološkim spremembam; *prakṛti* je onkraj takšnih sprememb. Fenomenalni univerzum je poln mnogoterosti; *prakṛti* je njihova enovitost. Fenomeni so odvisni od *prakṛti*; *prakṛti* je neodvisna od vseh fenomenov. Fenomenov je mnogo; *prakṛti* je ena sama, vseprežemajoča in večna. Proizvodi so očitna znamenja, na osnovi katerih sklepamo na neočitno, na noumenon, na *prakṛti*. Proizvodi imajo dele in sestavine; *prakṛti* je nedeljiva. Proizvodi so vpeti v krogotok začetka in konca; *prakṛti* je brez začetka in brez konca. *Prakṛti* je enovita, dinamična substanca, vse stvari pa so le njene različne konfiguracije, nastale iz različnih kombinacij njihovih poslednjih sestavin, *guṇ*, *tanmāter* in atomov.

Zakaj prakṛti ni zaznavna z izkustvenimi čuti?

Če bi bila *prakṛti* zaznavna z izkustvenimi čuti, bi izgubila značaj poslednjega in bi postala del izkustvenega sveta. Realnost je nezaznavna v naslednjih primerih:

- 1) skrajna bližina, npr. zdravilo v očeh;
- 2) zelo velika oddaljenost, npr. oddaljene zvezde;
- 3) okvara čutil, slepota, gluhost itd.;
- 4) duševna okvara, vznemirjenost, topost ali zaskrbljenost;
- 5) izjemna majhnost, npr. atomov;
- 6) predmetna ovira, npr. človek, ki je v hiši, zaradi zidov ne more videti stvari na prostem;
- 7) prisotnost močnejših dražljajev, zaradi katerih so šibkejši dražljaji nezaznavni, kot npr. zvezde, ki jih pri dnevni svetlobi ne zaznavamo;
- 8) istovrstna narava; npr. prej ločenih količin vode ni mogoče več razlikovati, ko jih združimo.

Prakṛti ne zaznamo z izkustvenimi čuti prav zaradi njene nežnosti in trans-

cendentnosti. Vyāsa definira *prakṛti* kot: »Tisto, kar nikoli niti ni niti je, tisto, kar obstaja in ne obstaja, tisto, v čemer ni nikakršnega nebivanja, tisto nemani-ifestno brez kakršnegakoli specifičnega znamenja, osrednji temelj celotnega manifestnega univerzuma.«

Če se eksistenca nanaša na stvari, ki se primerijo v času in prostoru, se pravi na stvari, kot so sonce, mesec in zvezde, *prakṛti* v tem smislu ne obstaja. Če neeksistenca pomeni odsotnost eksistence kakršnekoli narave ali oblike, potem *prakṛti* ni neeksistenca, saj obstaja transcendentalno.

Nečesa, kar obstaja, ni mogoče izničiti. Vsi izkustveni objekti in subjekti obstajajo v *prakṛti*, ki potencialno vključuje vso določno eksistenco. *Prakṛti* je stanje ravnovesja vseh kozmičnih sil, *guṇ*. Kot ravnovesje vseh kozmičnih sil je *prakṛti* temelj vseh fizičnih, fizioloških in psiholoških sprememb. *Prakṛti* je čista sila, v kateri so vse sile v ravnovesju. Fenomenalni duh ne more dojeti transcendentalne narave *prakṛti*. Glede na to *sāṃkhya yoga* logično sklepa na realnost *prakṛti* ne s stališča fizike, temveč s stališča metafizike.

Prakṛti se deli na dva razreda:

- 1) absolutna in temeljna
- 2) relativna.

Relativna *prakṛti* ima sedem podrazredov, ki so tako vzrok kakor tudi učinek, *prakṛti-vikṛti*: kozmični um, *mahat*, kozmični ego, *ahaṃkāra*, in pet *tanmāter*. *Prakṛti* je torej v prenesenem pomenu osem, saj sestoji iz enega temeljnega in sedem relativnih podrazredov.

Kozmične sile, guṇe

Poglavitni nalogi vsake kritične filozofije sta analiza duha in materije ter odkrivanje razmerja med njima. Sta to dve ločeni entiteti ali pa sta morda povezani? Brž ko ju obravnavamo kot ločeni entiteti, se soočimo s problemom spoznanja. Analiza se začneja z izkustvom. Kako si lahko duh pridobi izkustvo materije in materialnega sveta, če sta duh in materija drug drugemu zunanja? Če duh in materija nista povezana, potem - logično in filozofsko rečeno - ni nobenega spoznanja.

Kozmične sile, ki sestavljajo *prakṛti*, se imenujejo *guṇe*. *Guṇa* pomeni vrh. Tako kot vrh veže neki predmet in ga ima pod nadzorom, tako tudi *guṇe* vežejo vse stvari od atomov do sonca in jih imajo popolnoma pod nadzorom. Kozmične sile nadzorujejo mnogoterost univerzuma. Središč njihovega delovanja je neskončno mnogo. V skladu z njihovimi tremi poglavitnimi značilnostmi jih *sāṃkhya yoga* razvršča v naslednje razrede:

- 1) *sattvaguṇa*, protonska sila, razumska snov;

2) *rajoguṇa*, elektronska sila, energijska snov;

3) *tamoguṇa*, sila inercije, masna snov.

Snovem, ki vsebujejo vir svetlobe v samih sebi, ki razodevajo same sebe in ki se vedejo kot enota zavestne energije, pravimo *sattvagūṇa*. Substance energetske narave, ki imajo moč privlačnosti in odbojnosti in ki se vedejo kot enote aktivnosti, spremembe in gibanja, so *rajoguṇa*. Substance, ki so enote mase in vztrajnosti, se imenujejo *tamoguṇa*.

Prakṛti je vrv iz treh pramenov. Sile same ni mogoče zaznati, na njeno gibanje pa lahko sklepamo na osnovi gibanja objektov. V izkustvenem svetu ne zaznavamo kozmičnih sil, njihovo gibanje, akcijo in reakcijo pa zaznamo v objektih, skozi katere delujejo. Poteza *sattvagūṇe* je manifestacija, poteza *rajoguṇe* je aktivnost, poteza *tamoguṇe* pa vztrajnost.

Tri *gūṇe* nikdar niso ločene med seboj, ampak so notranje povezane, kot so povezani svetloba, električni tok in nitka v žarnici. Vse stvari sestojijo iz teh treh *gūṇ*, raznolikost sveta pa je odvisna od relativne premoči različnih *gūṇ*. Isti predmet lahko z različnih gledišč predstavlja vse tri *gūṇe*. Čedno dekle je lahko za prijatelje npr. vzrok ugodja, *sattvagūṇa*, za tiste, ki si jo želijo, vzrok trpljenja, *rajoguṇa*, za tiste, ki brez nje ne morejo živeti, pa vzrok slepe zaljubljenosti, *tamoguṇa*.

Vse kozmične sile spadajo v dve kategoriji:

1) individualne, mikrokozmične in infinitezimalne

2) kozmične, makrokozmične, suprakozmične, univerzalne in vseprežemajoče.

Niso pa vse kozmične sile vseprežemajoče. Ko bi bile, ne bi bilo mogoče razložiti končne narave manifestnih objektov. Še več, gibanje, *rajoguṇa*, bistvena značilnost premene, ne bi bilo mogoče, ko bi bile vse kozmične sile vseprežemajoče.

Ti dve kategoriji kozmičnih sil vključujeta brez števila podrazredov, kot so npr. organske in neorganske, fizične in metafizične, fiziološke in psihološke sile.

Vsi objekti razvijajočega se univerzuma sestojijo iz treh razredov kozmičnih sil, *gūṇ*. Vsak razred vključuje brez števila stopenj, nekatere med njimi so končne in omejene, nekatere pa vseprežemajoče. Vseprežemajoče kozmične sile vključujejo vse proizvode narave.

Vseprežemajoče sile pred začetkom evolucije obstajajo v stanju ravnovesja, ki se imenuje *prakṛti*. *Prakṛti* ni enaka tistim vseprežemajočim kozmičnim silam, ki niso v stanju ravnovesja. Ravnovesje vseprežemajočih kozmičnih sil je enako osnovni *prakṛti*. *Prakṛti* ni statično, ampak dinamično stanje. V stanju napetosti, ki je v obeh smereh enaka, kozmične sile v enaki meri delujejo in reagirajo. Njihova gibanja so tako povsem uravnovešena. *Prakṛti* je stanje

notranjega dinamičnega gibanja, ki ne privede do nikakršnih preobrazb ali modifikacij. V *prakṛti* obstaja mogočno, stalno gibanje kozmičnih sil brez kakršnihkoli motenj. Ko je ravnovesje porušeno, se prične razvoj.

Spanje in samādhi sta dve vrsti ravnovesja guṇ

Ravnovesje je dveh vrst, višje in nižje. Idealen primer višjega ravnovesja je *samādhi* ali *nirvāṇa*, v katerem sebstvo in *prakṛti* presežeta vsa kozmična gibanja in je *prakṛti* podrejna sebstvu, *Puruṣi*. Idealen primer nižjega ravnovesja je globok spanec, v katerem so vsa gibanja spremenjena v *prakṛti* in je *Puruṣa* latentna. Tisti posamezniki, ki nenehno raziskujejo sile *prakṛti*, za luč *Puruṣe* pa se ne zmenijo, lahko sicer dosežejo stanje ravnovesja kozmičnih sil, a ker ne dosežejo stanja *Puruṣe*, ostajajo nerazsvetljeni. Takšni posamezniki se izgublajo v naravi in se imenujejo *prakṛti laya*.

Kakšno je razmerje med duhom in materijo?

V filozofiji, psihologiji in znanosti je bilo razvitih več teorij, ki skušajo razložiti razmerje med duhom in materijo. Nekatere so mehanične, biološke, evolucionistične in atomistične. *Sāṅkhya yoga* pa ponuja teorijo dvojnega vidika, se pravi teorijo, po kateri sta duh in materija dva vidika nemanifestne, izvorne substance, *avyakte*. *Avyakta* je temeljna sila univerzuma, vključno z dinamičnim ravnovesjem treh različnih kozmičnih sil, *guṇ*.

Kozmična sila *sattva*, ki se kasneje razvije v duhovno snov, potencialno obstaja v *prakṛti*. Tudi kozmični sili gibanje, *rajas*, in inercija, *tamas*, potencialno obstajata v *prakṛti*. Če te sile ne bi bile potencialno prisotne v *prakṛti*, se univerzum ne bi mogel manifestirati kljub še tolikšnemu kakovostnemu in količinskemu razvoju.

Prevedla Maja Milčinski